

Η «ιστορία των γυναικών» στην Ελλάδα

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

ΕΙΝΑΙ σήμερα κοινός τόπος ότι τα ερωτήματα που ο ιστορικός θέτει στο παρελθόν σχετίζονται άμεσα με τις ανησυχίες και της αναζητήσεως του για το παρόν. Η ιστοριογραφική πράξη δεν είναι ουδέτερη, έχει προφανείς ιδεολογικές, άρα πολιτικές, προεκτάσεις. Έτσι και η συγκρότηση διεθνώς, τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια, του νέου ιστοριογραφικού πεδίου που ονομάστηκε «ιστορία των γυναικών» βρίσκεται σε απευθείας συνάρτηση με την ανάπτυξη του σύγχρονου φεμινιστικού κινήματος. Ορίζοντας ως *κοινωνική* τη θέση των γυναικών, και επομένως ως *ανατρέψιμη*, οι σύγχρονες φεμινίστριες στράφηκαν στο παρελθόν για να μελετήσουν τις διαφορετικές μορφές που πήρε μέσα στο χρόνο η ανισότητα των κοινωνικών φύλων, τους μηχανισμούς που εξασφάλισαν τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της, τις στιγμές αντίστασης και καταστολής. Έφεραν, δηλαδή, τις γυναίκες στο προσκήνιο της ιστορίας, τους προσέδωσαν ιστορία, με άλλα λόγια, συλλογική ταυτότητα και ανέδειξαν τις σχέσεις των φύλων σε κινητήρια δύναμη της ιστορίας.

Η συγκυρία υπήρξε ευνοϊκή. Η ανάπτυξη της κοινωνικής ανθρωπολογίας πρόσφερε στην ιστορική έρευνα νέα γνωστικά πεδία, που συνδέονταν περισσότερο με τη λεγόμενη «σφαίρα του ιδιωτικού», όπου η παρουσία των γυναικών δεν μπορούσε εύκολα να αγνοηθεί: οργάνωση της οικογένειας, πρακτικές αναπαραγωγής, σεξουαλικές συμπεριφορές. Στα πλαίσια μιας γενικότερης πνευματικής κίνησης που επηρέασε τις κοινωνικές σπουδές στην Ευρώπη, τοποθετείται και η άνθηση της κοινωνικής ιστορίας και η στροφή του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος «σε εκείνους που δεν είχαν δικαίωμα στην ιστορία», κατά τη γνωστή έκφραση του Lucien Febvre. Και μολονότι οι γυναίκες δεν περιλαμβάνονται στα νέα γνωστικά αντικείμενα που ανέδειξε η Νέα Ιστορία,¹ η παράλειψη αυτή έκανε ακόμη πιο επιτακτική την ανάγκη να τους αποδοθεί, παρ' όλα αυτά, μια ιστορία. Η σχετική διεθνής βιβλιογραφία μαρτυρεί για το αποτέλεσμα.

Με την εξάπλωση της έρευνας και της συσσώρευση της παραγωγής γνώσεων για την ιστορία των γυναικών, έγιναν σιγά σιγά ορατές οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις, ανάλογα με τις θεωρητικές προϋποθέσεις κάθε προσέγγισης: Από τις γυναι-

κες-θύματα στις γυναίκες-πόλους εξουσίας, και από την οπτική της γυναικείας κουλτούρας σε εκείνη της σχέσης των φύλων, μεσολαβεί μια ανάγνωση του παρελθόντος που προσδιορίζεται από διαφορετικές πολιτικές απόψεις για την καταπίεση των γυναικών στο παρόν και τις δυνατότητες ανατροπής της στο μέλλον. Συγχρόνως όμως, αν η ενασχόληση με την ιστορία των γυναικών απέκτησε όλο και πιο ακαδημαϊκό χαρακτήρα – σε μια συγκυρία ύφεσης του φεμινιστικού κινήματος –, οι περισσότερες γυναίκες ιστορικοί αντιμετώπισαν στον επαγγελματικό τους χώρο τη σύγχρονη έκφραση των σχέσεων που μελετούσαν στο παρελθόν: Πέρα από τις ιδιομορφίες κάθε εθνικής πραγματικότητας, η ιστορία των γυναικών παραμένει για την «καθιερωμένη» επιστημονική κοινότητα από αδιάφορη έως ύποπτη, όταν δεν θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για να αφεθεί στα χέρια των γυναικών. Αποτελεί δηλαδή πεδίο σύγκρουσης αναφορικά με τους τρόπους και τους όρους παραγωγής της ιστοριογραφικής γνώσης. Δεν είναι επομένως παράδοξο ότι ο διάλογος με τους άντρες συναδέλφους είναι παντού δύσκολος και προβληματικός, αν όχι εντελώς ανύπαρκτος.

ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ οι πρώτες σύγχρονες αναφορές στην ιστορία των γυναικών συνδέονται άμεσα με την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος μετά το 1974.² Η σχετική αρθρογραφία στο περιοδικό *Σκούπα*, μεταξύ 1978-1981, και τα αντίστοιχα βιβλία της Εκδοτικής Ομάδας Γυναικών, τα ίδια χρόνια, αποτελούν εκφράσεις μιας κοινής πολιτικής πρακτικής, που αποσκοπούσε στην ανασυγκρότηση της συλλογικής μνήμης του υπό διαμόρφωση πολιτικού υποκειμένου, δηλαδή του κινήματος για την απελευθέρωση των γυναικών. Έτσι, δεν είναι τυχαίο που τα πρώτα αυτά κείμενα ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με το παρελθόν της γυναικείας αμφισβήτησης στην Ελλάδα και αλλού, με την ιστορία του ίδιου του φεμινιστικού κινήματος. Η ανακάλυψη ότι «η εξέγερση αρχίζει από παλιά»³ έδινε νέα διάσταση στους σημερινούς αγώνες και επιβεβαίωνε τον ιστορικό, άρα μεταβαλλόμενο και επομένως ανατρέψιμο, χαρακτήρα της καταπίεσης των γυναικών.

Πέρα όμως από αυτή την, κοινή με την

λείπει μια συστηματική καταγραφή αυτών των ενδείξεων, μπορούν εντούτοις να εντολιστούν ορισμένα χαρακτηριστικά τους.

Αρκετές από τις σχετικές έρευνες αποτελούν διδακτορικές διατριβές που εκπο-

εμπειρία άλλων χωρών, αφετηρία, η ιστορία των γυναικών δεν γνώρισε στην Ελλάδα ανάλογη άνθηση. Σε άμεση συνάρτηση τόσο με την κατάσταση των ιστορικών σπουδών – αλλά και γενικότερα των κοινωνικών επιστημών – όσο και με τις ιδιομορφίες του γυναικείου κινήματος στη χώρα μας, η εξέλιξη αυτή γίνεται ορατή σε τρία κυρίως επίπεδα:

– στην περιορισμένη ανάπτυξη ενός προβληματισμού για τη θέση των γυναικών στη συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα, και επομένως στην έλλειψη διαλόγου σχετικά με τις ενδεχόμενες διαφορετικές μεθοδολογικές και θεωρητικές επιλογές στη μελέτη της ιστορίας των γυναικών:

– στην απουσία σημαντικού αριθμού φεμινιστριών ιστορικών από τα πανεπιστήμια και άρα στην αδυναμία να συγκροτηθεί ένας χώρος υποδοχής, επεξεργασίας και αναπαραγωγής του σχετικού ενδιαφέροντος:

– στην ολιγάριθμη και αποσπασματική παραγωγή μελετών για την ιστορία των γυναικών στην Ελλάδα, από μεμονωμένες ερευνήτριες, τις περισσότερες φορές μακριά και έξω από τους θεσμοθετημένους χώρους άσκησης της ιστοριογραφικής πράξης.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, πυκνώνουν οι ενδείξεις ότι ένας αυξανόμενος αριθμός γυναικών ιστορικών στρέφεται στη μελέτη των διαφορετικών μορφών που προσέλαβαν οι σχέσεις των φύλων στην ελληνική ιστορία. Παρ' όλο που

νούνται σε ελληνικά αλλά κυρίως σε ξένα πανεπιστήμια. Κάποιες άλλες διεξάγονται από μεμονωμένες ερευνήτριες, χωρίς καμιά θεσμική ένταξη. Ορισμένες περιλαμβάνονται στα ερευνητικά προγράμματα φορέων που διευρύνουν τα τελευταία χρόνια την καθιερωμένη θεσμική πλαισίωση της ιστορικής έρευνας (τράπεζες, υφυπουργείο Νέας Γενιάς). Οι περισσότερες πάντως δεν έχουν ακόμη ολοκληρωθεί και επομένως δεν έχουν φτάσει στη δημοσιότητα.

Η ελληνική αστική κοινωνία, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, αποτελεί το πεδίο αναφοράς για την πλειοψηφία αυτών των ερευνών. Η θεματολογία διαπραγματεύεται τις σχέσεις των γυναικών με την οικογένεια, την εκπαίδευση, την εργασία, την πολιτική, όπως αυτές καταγράφονται τόσο στον ιδεολογικό λόγο όσο και στη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα.⁴ Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη μελέτη της οργανωμένης γυναικείας αμφισβήτησης και των μορφών που πήρε στο παρελθόν.⁵

Είναι προφανές ότι οι επιλογές αυτές στο χρόνο και στο χώρο οφείλονται εξίσου στην ανάγκη να αναλυθούν οι μηχανισμοί που προσδιόρισαν τη σημερινή θέση των γυναικών στην ελληνική κοινωνία, αλλά και στις ιδιαίτερες δυσκολίες για τον εντοπισμό πηγών που να αναφέρονται στη ζωή των γυναικών σε παλιότερες περιόδους. Από την άποψη αυτή, η συμβολή της κοινωνικής ανθρωπολογίας

είναι σημαντική, γιατί μπορεί να λειτουργήσει ως συνδετικός κρίκος για την ανίχνευση χαρακτηριστικών του αγροτικού χώρου στον μακρύτερο ιστορικό χρόνο.⁶ Τα θεματικά κενά ωστόσο παραμένουν.

Δεδομένου ότι ο αριθμός των δημοσιευμένων μελετών για την ιστορία των γυναικών στην Ελλάδα είναι περιορισμένος, δύσκολα μπορεί κανείς να στοιχειοθετήσει μεθοδολογικές επιλογές στην προσέγγιση των διαφόρων θεμάτων. Κοινή πάντως φαίνεται να είναι η προσπάθεια να ενταχθεί η συγκεκριμένη κάθε φορά διαπραγμάτευση σε ένα γενικότερο πλαίσιο με αναφορές και στα δύο φύλα: αλλά και να ανιχνευθούν νέες πηγές που μαρτυρούν για τη ζωή των γυναικών στο παρελθόν και διευρύνουν την εκδοχή των «νικητών της ιστορίας».

Το κυριότερο όμως πρόβλημα που αντιμετωπίζουν σήμερα όσες ασχολούνται με την ιστορία των γυναικών στην Ελλάδα είναι η απομόνωση, η έλλειψη συντονισμού για καλύτερη ενημέρωση και ανταλλαγή, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον αντίστοιχο διεθνή χώρο. Βέβαια οι μελέτες που συσσωρεύονται τελευταία για τον ελληνικό 19ο και 20ό αιώνα αποτελούν πολύτιμη βάση, στην οποία μπορούν να στηριχτούν οι έρευνες για τις γυναίκες, ώστε να αναδειχτούν οι ενδεχόμενες ομοιότητες ή ιδιομορφίες που εμφανίζει το παράδειγμα της Ελλάδας σε σχέση με τα πορίσματα της σχετικής διεθνούς ιστοριογραφίας. Όμως η επιχεί-

νισότητα. Και η αποδοχή αυτής της οπτικής θα έπρεπε να οδηγήσει όχι στη συγγραφή της ιστορίας των γυναικών ούτε σε εκείνη της ιστορίας από τη σκοπιά των γυναικών· θα έπρεπε να οδηγήσει στη συγγραφή μιας άλλης ιστορίας. □

ρηση δεν έχει ακόμη αποκτήσει συλλογικό χαρακτήρα. Ούτε έχει αναδείξει προβληματισμούς για τη διεύρυνσή της, που να συστήνουν προτάσεις τακτικών επιλογών, και όχι μόνο σε ό,τι αφορά την ιστορία: Μέσα ή έξω από τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα; Γυναικείες σπουδές ή διάχυση μιας προβληματικής για τις σχέσεις των φύλων; Ιστορία των γυναικών ως χωριστό πεδίο ή απόδοση στην ιστορία του ξεχασμένου μισού της ανθρωπότητας; Ή ακόμη, ποια είναι η σχέση της επιστημονικής ενασχόλησης με την πολιτική πράξη; Ερωτήματα που δύσκολα θα ξεπεράσουν την ατομική αναζήτηση, όσο η επιστημονική πρακτική θα μένει ξεκομμένη από το πολιτικό αίτημα που την εξέθρεψε.

Είναι επίσης γεγονός ότι η νέα ελληνική ιστοριογραφία, που φιλοδοξεί τα τελευταία χρόνια να ανανεώσει τη θεματολογία και τις προσεγγίσεις της ιστορικής έρευνας, δεν συμπεριλαμβάνει την ιστορία των γυναικών στα ενδιαφέροντά της. Ίσως δεν είναι παράδοξο. Δεδομένου ότι ένα από τα χαρακτηριστικά της είναι πως διεκδίκησε τον ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα της ιστοριογραφικής πράξης, δεν αποκλείεται να διαβλέπει τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στην άγνοια του παρόντος τα ερωτήματα που τίθενται στο παρελθόν για τις σχέσεις των φύλων. Γιατί αν η ιστορία των γυναικών είναι πράγματι η ιστορία της σχέσης των φύλων, η σχέση αυτή είναι ιστορικά διαμορφωμένη σε κοινωνική α-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. *Faire de l'histoire. III Nouveaux objets*, sous la direction de Jacques Le Goff et de Pierre Nora, 1974.
2. Ιδιαίτερη μνεία οφείλεται στις παλιότερες εργασίες γυναικών, όπως η Αθηνά Ταρσοπούλη, η Κούλα Ξηραδάκη και άλλες που, τελείως απομονωμένες, είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν χρήσιμο υλικό για την παρουσία των γυναικών στη νεότερη ελληνική ιστορία.
3. Από τον ομώνυμο τίτλο της ανθολογίας κειμένων «από τα πρώτα βήματα» του διεθνούς γυναικείου κινήματος, που εξέδωσε η Εκδοτική Ομάδα Γυναικών το 1981, με επιμέλεια, μετάφραση και σχολιασμό της Ελένης Βαρίκα και της Κωστούλας Σκλαβενίτη.
4. Βλ. Σιδηροπούλα Ζωίγου-Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ΙΑΕΝ ΓΓΓ, Αθήνα 1986· Αλεξάνδρα Μπαζαλιάκη - Ελένη Ελεγκμίτου, *Η εκπαίδευση «εις τα τον οίκον» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως το 1929*, ΙΑΕΝ ΓΓΓ, Αθήνα 1987· Ελένη Φουρναραζή, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί 1830-1910. Ένα ανθολόγιο*, ΙΑΕΝ ΓΓΓ, Αθήνα 1987. Είναι φυσικά αδύνατο να καταγραφεί εδώ η αφορογραφία η σχετική με τα παραπάνω ή τα επόμενα.
5. Βλ. Έφη Αβδελά - Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα τον Μεσοπολέμο. Μια ανθολογία*, Γνώση, Αθήνα 1985· Ελένη Βαρίκα, *Η εξέγερση των Κρητών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1833-1907*, Ίδρυμα Έρευνας και

Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα 1987.

6. Βλ. σχετικά τις μελέτες της Νόρας Σκοντέρη-Διδασκάλου και πιο συγκεκριμένα το βιβλίο της *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1984.
7. Βλ. τη συνέντευξη με τη Γαλλίδα ιστορικό Michelle Perrot, «Η ιστορία των γυναικών είναι η ιστορία της σχέσης των φύλων», *Δίψη, φεμινιστικό περιοδικό*, 1 (1986), σσ. 77-83.

